

Recensioner

Sverigebilder. Det nationellas betydelser i politik och vardag

Urban Lundberg och Mattias Tydén (red.)

INSTITUTET FÖR FRAMTIDSSSTUDIER,
2008, 154 s.

Hur ska man förstå de olika bilder av Sverige och svensk identitet som cirkulerar i samhällets olika sfärer? Hur har bilderna sett ut och varför har de producerats? Sådana frågor belyses i antologin *Sverigebilder*. Flera av författarna intresserar sig särskilt för vilken funktion bilderna fyller. Denna uppfattas ofta vara att legitimera något eller att främja ett visst intresse, till exempel att tysta kritiska röster, att dölja politiska konflikter och skapa uppslutning kring ett gemensamt projekt eller att locka turister och främja svensk export. Jag ska återkomma till det strategiskt-instrumentella tolkningsperspektivet på bilderna av nationell identitet, men först en redogörelse för bokens innehåll.

De svenska folkrörelserna har ofta framställt sig själva som ett uttryck för det svenska folket, samtidigt som de stått i motsättning till överheten. I denna folklighetsideologi, med inslag av både ett socialt (klassmässigt) och ett kulturellt (etniskt) folkbegrepp, har "det svenska folket" ofta framställts som särskilt demokratiskt, fredligt och kompromissvilligt. Det är en ideologi som har legat väl i linje med den fredliga, reformistiska vägen till demokrati och välfärdsstat. Samuel Edquist problematiserar dock uppdelningen mellan den "onda" nationalismen, förknippad med konservatism, krig, högern, överheten och ag-

gressiv högljuddhet, och den "goda" nationalismen som är folklig, naturromantisk och politiskt orienterad mot mitten eller vänster. Även den "goda" folkliga nationalismen tenderar att dölja politiska konflikter genom att etablera ett apolitiskt "vi". En liknande funktion har monarkin, enligt Cecilia Åse. Den är ett sätt att legitimera det politiska systemet genom att utgöra en symbol för ett nationellt icke-politiskt "vi" bortom de politiska konflikterna. Det paradoxala är att denna odemokratiska institution ska garantera demokratins fortbestånd vid en eventuell politisk kris.

Ett par texter visar det historiskt föränderliga och kontingenta hos fenomenen som förknippas med det moderna Sverige. Helena Mattsson analyserar hur funktionalismen, som inte uppfanns i Sverige och först uppfattades som ett hot mot svensk tradition, kunde försvenskas genom att framställas som en utlöpare av äldre svensk tradition och förmodat svenska värden som "rättframhet, måttfullhet och vänlighet". Torbjörn Nilsson skisserar hur samhällsplaneringens starka ställning, ett centralt inslag i bilden av den svenska modellen, har förändrats under efterkrigstiden från stark tilltro via ökad kritik mot planering uppifrån till en viss renässans för planering för "hållbar utveckling".

Mot bakgrund av organisationernas ökade betydelse i förhållande till nationalstater jämför Patrik Hall i sitt bidrag nationellt identitetsskapande med identitetsskapandet i organisationer. Inom organisationer används identiteter för att skapa legitimitet och mobilisera handling och åtminstone vissa aspekter av nationellt identitetsskapande kan tolkas på liknande sätt.

Christina Johansson pekar på ett problematiskt och eftersläpande inslag i den svenska självbilden: uppfattningen av svensk flyktingpolitik som human och generös trots att den förändrats och blivit mer restriktiv efter 1989. Att denna bild av flyktingpolitiken gärna bevaras kan förklaras av att den är en del av en mer generell (själv)bild av Sverige som ett humant, modernt välfärdsland som kämpar för fred, jämlikhet och tolerans – ett led i den svenska välfärds- och modernitetsnationalismen. Den bilden är nog omhuldad inte bara av politiker utan också av många väljare och i den mening konstruerad underifrån.

Även om bilden som sådan kanske inte är trovärdig kan den säga något intressant om den kulturella horisont utifrån vilken man finner den tilltalande. Det gör det fruktbart att skilja på å ena sidan bilden av en kultur och å andra sidan den horisont eller synvinkel utifrån vilken en viss bild anammas som trovärdig och tilltalande. Denna horisont av föreställningar och värderingar kan i viss mån sägas motsvara en kulturell identitet.

Ett sådant perspektiv på kulturell identitet kan särskiljas såväl från essentialism, i betydelsen att det finns en sann, oföränderlig kulturell identitet, som från fiktionalistisk konstruktivism, i betydelsen att bilder av kulturell identitet endast är fiktioner med strategiska syften. Att den kulturella horisonten är föränderlig och inte enhetlig, innebär inte att det inte finns någon sådan horisont alls. En fördel med ett sådant perspektiv är att det möjliggör diskussion av vad som är en rimlig kulturell självförståelse och därmed även kritik av en förvrängd självförståelse, oavsett om denna beror på bilder som konstruerats utifrån strategiska intressen eller på grund av en grupps egna psykologiska behov och drivkrafter, såsom en strävan efter en positiv självbild.

Ett problem för den som anammar ett ensidigt kritiskt och instrumentalistiskt perspektiv är att hon eller han i sin vilja till kritisk distansering får svårt att se det egna perspektivets kulturella bakgrund, inte minst om det formuleras som ett teoretiskt perspektiv inom forskningen. Här finns det skäl att ta fasta på Richard Rortys *anti-anti-etnocentrism* och hans kritik av perspektiv med vilka världen betrak-

tas till synes "från ingenstans", vanligen upplysningspräglade, universalistiska perspektiv. Anti-anti-etnocentrismen är inte ett försvar för nationalism, utan uttrycker endast den hermeneutiska insikten att hur man än vänder och vrider på sig så har man "den kulturella ändan" bak. Det egna kulturella perspektivet kommer man dock knappast åt genom distansering, utan genom att artikulera sin bakgrundsförståelse.

Själva den kritiska inställningen till föreställningar om nationell identitet och den instrumentella tolkningen av bilder av kulturella identiteter ger uttryck för vissa moraliska och ideologiska värderingar och historiska erfarenheter. Att nationella bilder har använts för att legitimera och mobilisera till krigshandlingar, förtrycka minoriteter, dölja politiska konflikter och så vidare har skapat en grund för en kritisk inställning. Det är en kulturell horisont som visserligen inte explicit knyter an till en nationell identitet, men som ändå är ett viktigt inslag i det moderna Sveriges kultur. Vilka bilder av Sverige tenderar att produceras utifrån en sådan kulturell horisont? Kan inte den nationalismkritiska forskningens bilder av ett nationalistiskt Sverige ses just som ett uttryck för denna horisont? Finns inte en risk att forskningen då – med de bästa av avsikter – överbetonar sådant som perspektivet är kritiskt mot och därmed systematiskt bortser från inslag som ligger i linje med den egna horisonten, såsom den nationalismkritiska traditionen? Innebär det inte en risk för att förståelsen av den egna kulturella horisonten förvrängs och att forskningen istället reproducerar denna horisont?

Antologins bidrag problematiserar sammanfattningsvis olika bilder av det "svenska" på delvis nyskapande sätt som definitivt har poänger. Samlingen hade enligt min mening dock vunnit på att även beakta den kulturförnekande upplysningstraditionens bilder av svensk kultur och komplettera det instrumentalistiska perspektivet med en självreflexiv diskussion om vad en trovärdig kulturell självförståelse kan innebära.

Martin Wiklund

Folkhemmet på is. Ishockey, modernisering och nationell identitet i Sverige 1920–1972

Tobias Stark

LINNÉUNIVERSITETET, 2010, 331 s.

När Sverige tog sitt första steg som ishockeynation skedde det inte på svenskt territorium utan vid olympiska spelen i Antwerpen 1920. Vinter-OS fanns ännu inte, men i samband med ordinarie spel ordnades en vintersportvecka. På programmet stod bland annat en ishockeyturnering till vilken Sverige, helt utan tidigare erfarenheter, skickade ett snabbt hoplockat landslag bestående av bandyspelare. Vid den här tidpunkten hade ishockeyn inte någon som helst förankring i landet, men denna sport skulle undan för undan, och särskilt under efterkrigstiden, utvecklas till en svensk paradgren. Tre kronor blev vårt kanske mest folkära landslag.

I sin avhandling analyserar Tobias Stark denna utveckling. Syftet är att förstå hur ishockeyn utvecklades från att vara en oansenlig amerikansk import med tveklaktigt rykte till att bli en markant framskjutet gren av nationell betydelse i Sverige. I delundersökningar granskas skeendet bakom OS-deltagandet 1920 samt hur sporten därefter under mellan- och efterkrigstiden marknadsfördes. Undersökningen slutar 1972 då ishockeyn i Sverige, enligt Stark, nått sin popularitetskulmen.

Folkhemmet på is är en bred avhandling, både empiriskt och teoretiskt. Stark har gått igenom en omfattande empiri av både otryckt organisatoriskt material på riks- och klubbnivå samt press, biografier och propagandamaterial. Detta är också en avhandling som utmärks av en omfattande inläsning på tidigare forskning, vilken faktiskt används i de konkreta analyserna och alltså inte bara fungerar som utsmyckning. Likaså framstår den teoretiska ambitionen som hög. Läsaren erbjuds välskrivna redogörelser för flera olika teorier om bland annat modernisering, nationell identitet och sociala nätverk.

Det betydelsefullaste inslaget i Starks teoretiska diskussioner ligger i den kritik han riktar mot tidigare forskning för att ha betraktat ishockeyn som ett alltför statiskt fenomen. Kanadensiska forskare har menat att spelets genomslag kan förklaras av att det symboliserade manlighet, modernitet och nationalism och att det därför kunde tillfredsställa flera av de behov den framväxande kanadensiska nationalismen aktualiserade i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Svenska forskare har inspirerats av denna förklaring och menat att ishockeyn till sin essens bestod av högt tempo och en hård, rafflade spelstil som förutbestämde sporten till popularitet i ett Sverige på jakt efter moderna nationalitetsmarkörer. Stark invänder klokt och menar att denna analys är för enkel. Ishockeyn var inte ”fix och färdig”. Spelet anpassades och förändrades successivt för att svara mot en svensk nationell självförståelse. Stark skriver inte själv att sporten ”gjordes”, men så skulle man kunna karaktärisera hans teoretiska utgångspunkt. På ett liknande sätt som andra forskare menar att kategorier som kön, klass, etnicitet och nation inte är fasta utan ständigt måste ”göras” för att fortleva visar Stark att detta gällde även ishockeyn. Perspektivet är intressant också eftersom Tre kronor med tiden förlorade sin ställning som favoritlandslag i Sverige, men det är något som ligger utanför undersökningens tidramar.

Det svenska deltagandet i Antwerpen-OS var ett elitprojekt initierat av en exklusiv klick i Stockholm. Den första egentliga ishockeymatchen i Sverige spelades 1921 och året därefter anordnades ett svenskt mästerskap. År 1922 bildades Svenska ishockeyförbundet och EM-turneringen 1923 vanns av Sverige. Mellankrigstiden var en genombrottsperiod för svensk idrott och även ishockeyn expanderade, vilket skedde med särskilt påtaglig styrka från 1930-talets mitt och framåt. Det tycks som att sportens sociala sammansättning breddades ju mer spelet spreds, men det var först på 1950-talet hockeyns publiksiffror kom att överskrida bandyns. Sporten växte numerärt och nådde allt större delar av landet. Pressens uppmärksamhet och att sporten förmedlades via etablerade sociala nätverk bidrog till utbredningen.

Efter 1945 inträffade den riktigt stora expansionen: ”Från en position i idrottsrörelsens marginal seglade ishockeyn då upp som ett av landets mest omhuldade folkknöjen över huvudet taget.”

Inte nog med att ishockeyn saknade nationell förankring vid dess svenska introduktion och att den var en utpräglad elitföreteelse: Man såg dessutom över axeln på den och upprepade gånger utsattes den för hård kritik. Många var rädda att ishockeyn skulle konkurrera ut bandyn, vilken ansågs representera en ”äkta” svensk tradition. Ishockeyn sågs som något modernt och utländskt. Med hjälp av Martin Alms undersökning av Amerikabilden i Sverige visar Stark att diskussionen om det amerikanska i ishockeyn var högst motsägelsefull. Det gavs uttryck för såväl positiv som negativ modernism och amerikanism. Den amerikanska kulturimporten betraktades ömsom som brutal, ytlig, vulgär och osvensk, ömsom som ett positivt framtidslöfte. Den senare argumentationslinjen skulle så småningom vinna överhanden, men det skedde ingalunda omedelbart och det var alls inte någon självklarhet.

Stark visar att ishockeyns företrädare var tvungna att anstränga sig ordentligt för att marknadsföra sitt spel. Ibland handlade denna marknadsföring om att kommunicera tämligen prosaiska argument – som att ishockeyn, till följd av sin mindre spelplan var billigare i drift än bandyn. Men propagandaverksamheten syftade också till att vårda spelets image. Det gjorde man genom att argumentera för att ishockeyn var en god ungdomsfostrare – ett tema som utan tvivel låg i tiden. Spelet skulle därför vara en lösning på modernitetens problem, inte ett modernt problem. Det gällde också att få det organisatoriska kringverket att framstå som demokratiskt och att bryta med 1920-talets auktoritära förvaltningskultur. Som så många andra sporter presenterades ishockeyn som både modern och som ett spel med ”långa historiska rötter”. Alltmer började ishockeyns förespråkare få gehör för tanken att detta spel var något typiskt svenskt, något som förutsatte att de aktivt utformade hockeyn för att passa den svenska folkhemsmentaliteten. Under mellankrigstiden spelades ”vikingahockey”, vilket innebar att man premierade

tuffhet, hårda tag och kraftfulla soloprestationer. Den nya spelstilen kom att betona schysst spel, korrekt uppträdande, teknisk skicklighet och laganda. Sportens försvenskning är ett slående exempel på hur konstruktionen av nationell identitet kunde gå till. Stark menar att den så ”typiska” svenska lagandan var ett tämligen sent fenomen som importerades från öststaterna (Tjeckoslovakien) och som på allvar började uppfattas som ett svenskt särtecken först på 1970-talet.

I *Folkhemmet på is* finns mer att diskutera än vad som tagits upp här, men jag har nöjt mig med att belysa det jag anser vara dess främsta styrka, nämligen Starks sätt att analysera och förklara en idrottsgrens uppkomst och utveckling. Den vedertagna idrottsforskningen har länge varit påverkad av ett socialhistoriskt paradigm enligt vilken en sports genomslag i en viss miljö förklaras av hur väl sporten i fråga lyckas passa in i och ge uttryck för ett samhälls sociala strukturer och mentala behov. Stark analyserar istället ishockeyns genomslag som en konsekvens av aktiva marknadsföringsstrategier. Detta spår är värt att följa upp i flera studier.

Jens Ljunggren

Til venstre hånd – danske kongers elskerinder

Michael Bregnsbo

GYLDENDAL, 2010, 302 s.

Med sin bok om danska kungars älskarinnor och biustrur vill Michael Bregnsbo göra en politisk-historisk och kulturhistorisk undersökning av älskarinneinstitutionen, huvudsakligen under tidigmodern tid. Han placerar själv undersökningen inom den nya kulturhistorien, som ser kultur som ”noget centralt og grundlæggende i alt menneske- og samfundsliv” (citat hos Bregnsbo, som dock inte anger varifrån). Syftet är inte, betonar författaren, att föra slippriga och pikanta detaljer till torgs; det är inte fråga om historisk skandaljournalistik utan en historievetenskaplig undersökning

som försöker förklara hur en sådan institution kunde finnas, hur den fungerade och förändrades genom århundradena.

Det är välfunnet och i takt med tiden att fokusera de informella nätverken omkring beslutsfattarna och att lyfta fram de många kvinnor kring maktens centrum, vilkas politiska roll tidigare ofta underskattats. Bregnsbo inleder också effektivt med att demonstrera tidens monogama norm genom att beskriva några fall där vanliga människor dömdes drakoniskt, ofta av kungarna personligen, för hor, lägersmål och bigami. Han frågar sig hur man då kan tolka det kungliga älskarinneväsendet utan att hemfalla åt tal om dubbelmoral och hyckleri.

Tyvärr lever inte boken helt upp till inledningens löften. Största delen av texten består i själva verket av ett återberättande av de gamla vanliga historierna om de danska kungarna och deras dambekanta. Christian II:s relation med Dyveke, Christian IV:s kvinnoaptit och Christian VII:s orgier får läsaren stifta detaljerad bekantskap med. Trots att författaren ofta gör källkritiska påpekanden om att uppgifterna i regel kommer från tendentiöst håll, inte sällan från politiska eller personliga antagonister till kungarna eller deras älskarinnor, tycks han i praktiken acceptera de flesta av påståendena om kungarnas kärleksliv. Texten vimlar av uttryck som "fortäller historien", "skal angiveligt" eller "vistnok".

Dock finns det mer än nog av väl belagda älskarinnor, mätresser och hustrur till vänster hand. Dessa studerar Bregnsbo framför allt ur politisk-historiska aspekter: hur de har använts av kungamakten, och hur eller om de har kunnat utöva ett eget inflytande. Och här finns intressanta skillnader över tid. Innan enväldet etablerades 1660 använde kungarna ofta oäkta barn för att skapa en tänkt lojal stödtrupp placerad på höga poster; de fick i regel namnet Gyldenlöve och sågs av den gamla rådsadeln som ett hot om en "superadel". Under det tidiga enväldet fick mätressväsendet sin mest officiella utformning, som Bregnsbo tolkar som en maktmanifestation, att kungen visade att han kunde göra som han ville. Den tidens älskarinnor tillskrevs också ett betydande politiskt inflytande, som emellertid avtog i bör-

jan av 1700-talet. Detta kopplar författaren till att hovet blev den enda maktpotensen under det tidiga enväldet, medan däremot förvaltningen och gehejmekonseljen senare blev allt viktigare när kungarna inte längre maktade med att själva styra och ställa i alla detaljer. När hovet sköts i bakgrunden minskade älskarinnornas politiska betydelse.

Under 1800-talet försvann älskarinneinstitutionen. Kanske har danska monarker också senare ibland hoppat över skaklarna, liksom deras svenska kolleger, men aldrig med förväntan om att detta ska tåla dagsljuset och vara accepterat. Denna övergång förklarar Bregnsbo generellt med att borgerliga normer om ordning, sparsamhet och ett dygdigt familjeliv vann fram i samhället.

Men de officiella normerna stadgade monogami under hela perioden. Hur kunde kungar under tidigmodern tid ändå uppträda med älskarinnor vid sin sida, eller låta viga sig till vänster hand när de med den högra hade gift sig med drottningen? Hur gick det ihop i tidens sätt att tänka? Här tycker jag Bregnsbo lämnar läsaren i sticket och underlåter att göra den utlovade kulturhistoriska undersökningen. Förklaringar som att kungen visade sin makt genom virilitet, att drottningen bara var gift med kungens politiska kropp och inte den privata, eller att det var vanligt med dubbelmoral som tillät männen mer än kvinnorna känns allmänna och föga förankrade i bokens empiri. Bregnsbo öppnar förtjänstfullt ett nytt fält och placerar övertygande älskarinneinstitutionen i en politisk-historisk utveckling, men frågar om hur folk tänkte och kände kring detta fenomen, både de inblandade och andra i samhället, de frågorna förtjänar ett djupare studium.

Harald Gustafsson

Darwinismens historia. Idéer och diskussioner, 1859 till 2000-talet

Thord Silverbark

SEKEL, 2010, 352 S.

År 2009 var i dubbel bemärkelse ett Darwin-år. Det markerade både att det var 200 år sedan Charles Darwin föddes och att det var 150 år sedan hans inflytelserika verk *The Origin of Species* första gången publicerades. I anslutning till jubileet har det utgivits en rad olika populärvetenskapligt hållna verk om såväl Darwin själv som hans evolutionsteori. Idéhistorikern Thord Silverbarks *Darwinismens historia* skiljer ut sig från mängden genom sin ambition att sätta in Darwin och hans efterföljares idéer i ett vidare historiskt sammanhang. Detta är ett lovvärt initiativ som ger förhoppningar om en intressant och spännande läsoplevelse.

Det helhetsgrepp som Silverbark försöker ta på darwinismen utgår huvudsakligen ifrån biografier och vetenskapshistoriska detaljstudier. Avsaknaden av egna empiriska undersökningar medför ett starkt beroende av den tidigare forskningen på området, vilket får till följd att *Darwinismens historia* inte riktigt lyckas leva upp till sina nydanande ambitioner. Tonen och upplägget blir oftare redogörande än analyserande, vilket inte minst märks genom de många omotiverat utbroderade minibiografierna över framstående vetenskapsmän. Det är också oklart om det är darwinismens samhällskonsekvenser eller de inomvetenskapliga evolutionsdiskussionerna som utgör det primära intresseområdet. Mitt intryck är att den tidigare forskningen i mångt och mycket styr framställningen i inomvetenskaplig riktning trots att Silverbarks syntetiska ambitioner delvis strävar åt det motsatta hållet.

En stor del av såväl den vetenskapliga som den populärvetenskapliga Darwinlitteraturen har en hyllande, propagerande och/eller apologetisk karaktär. Eftersom Silverbarks studie bygger vidare på denna forskning smittar detta också stundom av sig på hans egen skildring. När han behandlar eugenik eller sociobiologi

är han exempelvis mån om att peka på att dessa inte nödvändigtvis”förstått vad Darwin menade eller att Darwin skulle ha hållit med om vad de hade att säga”. I sak har Silverbark säkerligen rätt men i sammanhanget – darwinismens historia – är det tveksamt om dylika exegetiska anmärkningar har någon relevans.

Mina principiella invändningar till trots har *Darwinismens historia* många förtjänster. Den tillgängliggör för en bredare intresserad allmänhet pedagogiskt och förhållandevis kortfattat en snärig och tämligen komplicerad kunskapsmassa. Den problematiserar också den evolutionära vetenskapstraditionens åtminstone 150-åriga historia genom att situera idéerna och diskussionerna i konkreta tids- och rumssammanhang. Bland annat visar Silverbark förtjänstfullt på de genomgående stora skillnaderna mellan engelska, amerikanska, tyska och franska förhållanden.

Vad som framkommer tydligt av Silverbarks kronologiskt upplagda genomgång är hur föränderlig darwinismen, som tankeströmning och samhällsfenomen, varit över tid. Han lyfter själv fram att ”darwinismer” egentligen är ett bättre begrepp för att förstå och beskriva det historiska förloppet och det håller jag med om. Denna välgrundade slutsats borde rimligen ha satt avtryck i bokens titel.

Ett av de mest intressanta uppslagen i boken är tanken om att den mänskliga självförståelsen har påverkats av Darwins evolutionsteori. Silverbark visar hur äldre darwinismer ofta försökte förena den nya människosynen med moraliska föreställningar, medan sentida darwinismer vanligtvis distanserat sig från dylika resonemang. Personligen hade jag gärna sett mer utförliga diskussioner kring de olika darwinismernas publika genomslag, exempelvis inom utbildningsväsende, politik och offentlig debatt, men detta hade rimligen också krävt en mer avgränsad empirisk studie.

David Larsson

Det självpåtagna uppdraget. En undersökning av medborgarprojektet kring tidningen *Östgötha Correspondenten* 1840–1870

Hans Abenius

GÖTEBORGS UNIVERSITET, 2007, 357 s.

Hans Abenius avhandling behandlar ett antal strävanden för ett förändrat medborgarskap som under ett par årtionden kring 1800-talets mitt utgick från Carl Fredrik Ridderstads tidning *Östgötha Correspondenten* och det lokala föreningslivet i Linköping. Undersökningen tar avstamp i två begrepp: medborgarskap och nätverk. Det handlar om ett nätverk med Ridderstad som centralgestalt och om det liberala medborgarprojekt som detta bedrev på lokal basis. Abenius går i avhandlingen noggrant och livfullt igenom nätverkets mycket tidstypiska organisationssträvanden i Östgöta reformsällskap (1844/48), Linköpings Bildningscirkel (1847), Föreningen inom Östergöthland till fångars förbättring (1847), Linköpings skarp-skytteförening (1861) och Östergöthlands Enskilda förlagsbank (1865), och visar övertygande hur dessa strävanden hängde samman med nätverkets medborgarprojekt i stort.

Detta är en avhandling med många förtjänster. Abenius hanterar skickligt ett stort källmaterial. Förankringen i tidigare forskning är god och inga relevanta verk om svenskt 1800-tal saknas. Läsningen är ofta ovanligt njutbar för att vara en avhandling. Abenius frammanar en levande bild av ett myllrande och annorlunda 1800-tal. Samtidigt finns en allvarlig svaghet i avhandlingsbygget, som tyvärr gör att boken inte i alla avseenden når hela vägen fram som vetenskaplig produkt. Det grundläggande problemet är hur han använder – och framför allt inte använder – teori, vilket delvis också slår igenom i avhandlingens resultat.

Resultaten kan fördelas på tre större teman: nätverkets sammansättning, liberaliseringens ovanifrån och relationen mellan associationer och folkrörelser. De två första är konkret förankrade i Abenius empiri. Här visar han att nätverkets medlemmar tillhörde medelklassens toppskick. Deras liberaliseringsprojekt

uppifrån bestod i att de ville ersätta den gamla ståndordningen med medborgaren, som för dem var den viktigaste byggstenen i det samhälle de ville bygga. Abenius beskriver träffande nätverkets medlemmar som politiska apostlar drivna av en ansvarsideologi. De hade givit sig själva ett ädelt uppdrag: att väcka östgötarna ur deras politiska apati och bistå mindre lyckligt lottade personer i deras medborgerliga strävanden. Kärnan i deras medborgarprojekt var en reformering både av samhället och individen. Genom de associationer de organiserade skulle den enskilde övas i medborgerlighet. Vägen till medborgaren gick genom stärkt bildning, som skulle överbrygga ekonomiska och sociala spänningar i samhället.

Abenius sätter in sin avhandling i ett större sammanhang och tar upp frågan om relationen mellan associationer och folkrörelser och Sveriges modernisering. Han argumenterar för att den historiska forskningen överlag har haft för stort fokus på perioden 1870–1920 och folkrörelsernas betydelse för samhällets modernisering och demokratisering. Abenius vill nyansera bilden. Skillnaderna mellan associationerna och folkrörelserna har överdrivits och han ifrågasätter därför att 1870- och 1880-talen var en tydlig brytpunkt i framväxten av det moderna Sverige. Han menar att en politisk kultur av kompromiss och förhandling växte fram redan med associationerna och inte först med folkrörelserna.

Abenius slutsatser är underbyggda och han argumenterar väl för sin sak. Så långt allt gott. Det är dock tveksamt om Abenius egentligen kommer fram till så mycket nytt. Att den högre medelklassen i Sverige var drivande i en liberalisering ovanifrån samt att associationerna sågs som sociala plåster och var grundade i en liberal bildningsvurm är väl känt sedan tidigare. Trots att Abenius är medveten om att han tröskar en gammal åker och trots sin stora beläsenhet gör han inte någon ansats att relatera sina resultat till den tidigare forskningen, vilket lämnar läsaren i sticket. Vad menar Abenius att han har tillfört bilden av den svenska 1800-talsliberalismens medborgarprojekt? Det finns antydningar, men inga raka svar. Här hade en fördjupad diskussion om värdet av en lokalhistorisk studie behövts. Boken får därför till stora delar sä-

gas utgöra historisk normalvetenskap; ytterligare bitar läggs här i ett pussel där vi redan vet vad motivet är.

Den mest intressanta av bokens slutsatser är Abelius betoning av kontinuiteten mellan associationerna och folkörelserna. Detta är han förvisso inte först med att trycka på. Men hans argument för att den rådande bilden av Sveriges modernisering måste nyanseras, och att det har funnits en större kontinuitet före och efter 1870 än vad många tidigare forskare har gjort gällande, är övertygande. Detta försök att omtolka ett viktigt kapitel i Sveriges moderna historia blir bokens kanske största bidrag till forskningen.

Den främsta anledningen till att resultaten blir relativt platta är att avhandlingens teori endast anger ramarna för undersökningen och inte fungerar styrande för analyserna, annat än på ett mycket övergripande plan. Abelius nätverksanalys mynnar därför inte ut i mycket mer än konstaterandet att Ridderstad hade lika-sinnade omkring sig. Med en konsekvent och systematiskt genomförd nätverksanalys hade Abelius kunnat komma mycket längre, och kunnat säga något annat än det självklara. Ett problem i sammanhanget är att Abelius utgår från att medborgarprojektet var liberalt och att det fanns ett enda nätverk. Det är ett antagande och inget han själv visar och han berör själv att det var så stor omsättning på personer att man lika gärna kan prata om två, om inte ännu fler, nätverk. Vårre är att hans empiri pekar på andra aktiva nätverk i Linköping, både mer överklass- och mer arbetardominerade. Att även andra grupper än hans medelklassliberaler deltog i medborgarprojektet sätter ett besvärande frågetecken efter det till synes självklara i Abelius utgångspunkter.

Abelius växlar mellan att titta på nätverkets språk – hur de själva skrev fram och argumenterade för sitt projekt – och handlingar. Men analyserna är i grunden material-, inte teori-styrda. Han har inga redskap som metodologiskt och teoretiskt hjälper honom att lyfta blicken, och därför kan han inte dra några större analytiska växlar på sitt källmaterial som uppenbarligen är sprängfyllt med exempel på relationer strukturerade av kön, nation och klass. Det blir förödande eftersom det liberala med-

borgarprojekt han vill studera i allra högsta grad genomsyrades av just sådana aspekter, och trots att Abelius undersöker ett uppfostringsprojekt kan han inte göra en djupare maktanalys. Här hade ett mer texttolkande eller diskursivt angreppssätt kunnat ge analyserna en helt annan styrning, ett större djup och en tydligare maktdimension.

Sammanfattningsvis är *Det självpåtagarna uppdraget* en bok med både förtjänster och svagheter. Det historiska hantverket är gediget, men analyser och därför också resultat driver till viss del för vinden, då skutan seglar med trasiga segel.

Magnus Olofsson

Präst och karl, karl och präst. Prästmanlighet i tidigt 1900-tal

Anna Prestjån

SEKEL, 2009, 191 s.

Vid sekelskiftet 1900 befann sig Svenska kyrkan i en rejäl identitetskris. För att vända utvecklingen sjösatte kyrkan ett nytt reklamprojekt för sin verksamhet, som innefattade nya former av aktiviteter, ideal och teologi. Reformarbetet fick också effekter för synen på genus och trosutövning, något som också uppmärksammats av forskningen. Anna Prestjåns bok är ett utmärkt exempel. I centrum för hennes undersökning står frågan huruvida prästen, genom sin position, anammade en egen form av manlighet som skilde sig från den som gällde andra män. Problemet rör var prästmannen hörde hemma i en tid då religionen alltmer kom att definieras som ett feminiserat område. Samtidigt växte en ny form av kristen manlighet fram som en korsbefrukning mellan en sekulär manlighet och en manlighet med kristna förtecken. Hur påverkade detta definitionen av en manlig präst?

För att undersöka detta gör Prestjån en mikrostudie över prästen Erik E:son Hammar (1871–1943). Genom att använda sig av bland annat korrespondens, olika typer av kameralt domkapitelsmaterial, tidskrifter och memoar-

material beskriver och analyserar Prestjan Hammars liv och verksamhet och hur detta tog sig uttryck i förhållande till de förväntningar som ställdes på hans prästroll. Hammar var inte en ordinär församlingspräst. Utöver sin församlingstjänst grundade han också en koloni för ”alkoholiserade före detta straffade män”. Detta påverkade hans arbete i församlingen, hans relation till stiftsledningen och inte minst till biskopen. Hammar avvek alltså i flera avseenden. Genom att han ständigt stötte emot och ifrågasatte den rådande normen och ordningen menar Prestjan att han är ett lämpligt studieobjekt. Via honom går det att komma åt den för tiden giltiga ordningen för vad prästmanlighet i sin ”riktiga” natur skulle vara. Jag menar dock att risken är att en så avvikande personlighet som Hammars befann sig alltför mycket utanför ramarna för att vi ska kunna dra några generella slutsatser utifrån honom, men Prestjan ser avvikelser snarare som en tillgång för studien.

Boken har en klar disposition och en tydlig röd tråd, vilket gör den läsvänlig. I dess första del, om kristet socialt arbete och kristen manlighet, visar Prestjan hur det sociala arbetet kunde uppfattas, tolkas och användas som strategi för olika grupper att ta plats och idka inflytande inom det kyrkliga området. Hon påvisar hur just det sociala arbetet blev en arena där lekfolket kunde få utrymme för sin verksamhet, samtidigt som diakonerna ansåg att detta var deras domän. Så gjorde också prästerna och biskoparna, vilket ledde till konkurrens. Prestjan väljer att tolka det sociala arbetet som ett område där en ny strategi för att hävda den ”rätta” kristna manligheten kunde synliggöras. Vad denna i praktiken innebar verkar emellertid ha varit föremål för skilda tolkningar, beroende på vilken grupp som framförde argumenten. Ytterst handlade det alltså om maktpositionering och bestämmanderätt, och i förlängningen om vem som skulle bestämma vad kyrkans verksamhet skulle gå ut på samt vem som skulle ha rätten att avgöra det. I fallet med prästen Hammar visar Prestjan tydligt att Svenska kyrkans ledning definitivt inte ansåg det ligga på en enskild församlingspräst att avgöra detta, vilket var tvärt emot Hammars egen åsikt.

I den andra delen av boken tar Prestjan upp begreppsparet kristen manlighet–prästmanlighet. Här söker hon efter den typ av prästmanlighet som gällde under 1900-talets början och undersöker hur Hammar förhöll sig till denna. Resultatet förefaller dock något oklart. Prestjan kan visserligen klargöra hur den gängse prästfamiljen såg ut och därmed också vilka prästmännens villkor var. Men de resultat hon presenterar känns varken förvånande eller nydanande – de ligger väl i linje med vad som tidigare visats av forskningen. Denna del av boken hade troligen vunnit på att problematiseras i ett vidare historiskt perspektiv. Prestjan diskuterar förstas den liberala bibeltolkningen som etablerades vid de teologiska fakulteterna i Lund och Uppsala och hur denna bidrog till att flera präster drabbades av tvivel och troskriser, så även Hammar. Vid den här tiden kom just tvivlet som sådant också att bli ett instrument för att bli betraktad som en riktig präst, en som tog sitt kall på allvar. Det ingick i varje prästs identitetsprocess att våga utsätta sig för trosprövningar. Eftersom prästen var en man blev det per automatik också en manliggörande strategi. Men detta var inte nödvändigtvis en konsekvens av den pågående teologiska debatten. Att tvivla var ett tecken på allvarstagande men också ansvarstagande med djupare rötter än så.

En historiker som ger sig in i en annan forskningsdisciplin ställs inför utmaningar och avkrävs inte bara goda sakkunskaper och förmåga att korsbefrukta utan också goda insikter i områdets utveckling, i det här fallet det kyrkohistoriska. Det blir viktigt att den kyrkliga utvecklingen placeras i den för tiden rådande bredare historiska kontexten. Med tanke på att boken inte är så omfattande hade det kanske varit önskvärt om Prestjan problematiserat och diskuterat en del avsnitt ytterligare. Det saknas också en del aktuell forskning i referenslistan, vilket möjligen kunnat avhjälpa detta problem.

Utmaningen för en historiker att skriva kyrkohistoria framkommer tydligast i bokens avslutande kapitel. Här utgår Prestjan från forskningsläget, enligt vilket kristendomen under början av 1900-talet förlorade inflytande på grund av att dess koppling till det som ansågs som manligt försvagades. Prestjan verkar

ha för avsikt att problematisera detta faktum. Samtidigt är hennes forskning placerad inom ramen för ett forskningsprojekt vars syfte är att identifiera den kristna manligheten och klargöra dess konstruktion. Analysen blir lätt ytlig när de flesta förklaringsargument styrs hårt av projektmallen. Ett exempel är formuleringen: ”Att våga vara kristen i en samtid som förknippar kristen tro med feminin sentimentalitet, passivitet och underdånighet kan alltså framställas som ett uttryck för manligt mod.” Detta måste anses vara en väl förenklad och långt dragen slutsats, även om denna konklusion sägs vila på tidigare forskning. Som läsare blir jag heller inte helt övertygad av Prestjans försök att särskilja påståendena ”göra manliga dygder kristna” och att ”manliggöra kristna dygder”. Någonstans i argumentationen slin- ter Prestjan.

Avslutningsvis skall sägas att Anna Prestjans bok om Erik E:son Hammar är lättillgänglig och visar hur en enskild präst, om än tämligen unik, stötte sig med etablissemang och gick på tvärs med det som förväntades av en prästroll under tidigt 1900-tal. Det gör att boken borde kunna uppskattas långt utanför vetenskapssamfundet. Anmärkningarna oak- tade ger Anna Prestjans bok ett viktigt bidrag till forskningsläget om genus, kyrka och religi- ositet som med all säkerhet kommer att kunna användas som ett värdefullt avstamp för vidare och angelägen forskning inom området.

Ulrika Lagerlöf Nilsson

I kyrkans tid. Politisk kultur i två ångermanländska landskommuner 1860–1930

Erik Nydahl

MID SWEDEN UNIVERSITY DOCTORAL
THESIS, 2010, 281 S.

Erik Nydahls färskta avhandling inleds strax före genomförandet av 1862 års kommunreform och löper fram till tio år efter att den kommunala självstyrelsen demokratiserats 1919, genom införandet av den allmänna och

lika rösträtten för båda könen. Slutpunkten är dock i praktiken inte 1930, utan snarare 1940, vilket är lite inkonsekvent. De facto återstår det därför bara drygt tio år fram till 1952 års kommunala indelningsreform och denna hade mycket väl kunnat vara en logisk slutpunkt för undersökningsperioden, då båda kommunerna berördes av denna förändring.

De två studerade landskommunerna, Ytterlänns och Stigsjö, numera ingående i Kramfors respektive Härnösands kommuner, har valts ut på grund av att näringsstrukturen och den politiska strukturen var tydligt divergerande. Urvalet måste ses som adekvat och motiveras på ett fullt tillfredsställande sätt. I Ytterlänns började industrialiseringen relativt tidigt, inte minst genom sågverksindustrin. Genom de dåvarande rösträttsbestämmelserna, i form av fyrksystemet, kunde dessa aktiebolag utöva ett inflytande på kommunstämorna, även om det inte alltid utnyttjades. Den industriella inriktningen medförde också att arbetarrörelsen blev en kraft att räkna med redan före den allmänna rösträtts införande. Stigsjö var däremot länge en agrart dominerad kommun, där socialdemokratin hade ringa stöd. Under 1930-talet stärktes dock socialdemokraterna i Stigsjö i snabb takt och nådde majoritet i kommunfullmäktige vid valet 1938. Denna förändringsprocess beskrivs på ett utmärkt sätt i avhandlingen.

Utifrån titeln är det följdriktigt att den viktigaste teoretiska miljön är politisk kultur. Därutöver hör också diskussioner kring begreppen modernitet och makt till de teoretiska utgångspunkterna. Valet av teoretiskt ramverk ter sig relevant. Det är också bra att de teoretiska utgångspunkterna kommer till användning som analysinstrument i det avslutande kapitlet. Det hade visserligen kunnat ske i större utsträckning i själva undersökningen, men det som görs är lovvärt. En styrka i den teoretiska integrationen är diskussionen om övergången från ett individbaserat så kallat parlamentsstyre till ett kollektivt partistyre, som Socialdemokraterna var starka anhängare av. Det handlade med andra ord om en relativt tidig partipolitiserings av kommunen, tydligast i Ytterlänns landskommun. Den gamla uppdelningen mellan politiska frågor, kopplade till riksdä-

gen, och kommunala frågor, som inte sågs som särskilt politiska, gällde alltså inte längre. Det kommunala hade nu blivit kommunalpolitik. Det hade varit tänkbart att även använda begreppsparet konflikt–konsensus som ytterligare teoretisk utgångspunkt, då den empiriska undersökningen i praktiken i betydande omfattning behandlar just balansen.

Det redovisade forskningsläget kunde med fördel ha breddats till fler likartade lokala undersökningar. Dessutom borde den tidigare forskningen i större utsträckning ha relaterats till de huvudresultat författaren lyfter fram i det avslutande analyskapitlet. Det gäller exempelvis forskning av historikern Kjell Östberg och kulturgeografen Anders Wigren. Denna brist försvårar möjligheten att bedöma i vilken utsträckning avhandlingen ger upphov till nya resultat. Ett resultat som emellertid med rätta lyfts fram som intressant är de tre fall där ledande borgerliga politiker i Stigsjö kommun gjorde sig skyldiga till förskingring av kommunala medel till ganska betydande belopp. Detta torde inte vara särskilt uppmärksammat av den tidigare kommunhistoriska forskningen.

En av avhandlingens starka sidor är den gedigna beskrivningen av den regionala och lokala kontexten. En brist är dock att kartor saknas. Den empiriska genomgången av källmaterialet är grundlig och utmärks av att författaren verkligen satt sig in i användningen av dåtidens fyrksystem, vilket var komplicerat. Fyrkarna, kopplade till innehav av fast egendom och inkomst, var avgörande för fördelningen av den starkt graderade rösträtten på stämmorna. Därremot har Nydahl inte gjort någon sammanställning av hur många stämmor som ägde rum under de olika åren. Detta hade varit en fördel och hade rimligen inte varit särskilt svårt att åstadkomma. Istället har han gjort en tematisk fokusering på ett antal ärenden, inte minst frågor som medförde motsättningar på stämman. Denna prioritering har givit möjlighet att få fram detaljerade uppgifter om deltagandet på de stämmor där det förekom omröstningar och detta måste ses som en tillgång.

Den tematiska inriktningen medför också att det inte skapas någon riktig överblick över hur den kommunala verksamheten, inklusive skolväsendet som fram till 1932 lydde under

den kyrkliga församlingen, utvecklades som en del av ett framväxande lokalt välfärdssamhälle. Samtidigt är denna utveckling av sekundär art utifrån avhandlingens syfte och allmänna inriktning med fokus på de högst beslutande organen. Avhandlingen förlorar något i bredd, men denna prioritering får ändå ses som rimlig.

Sammanfattningsvis kan konstateras att Erik Nydahl skrivit en avhandling som bygger på ett gediget, otryckt källmaterial, hämtat från flera olika arkiv, hanterat på ett bra sätt. Detta gäller inte minst den noggranna genomgången av röstfördelningen, uttryckt i fyrc, på kommunal- och kyrkostämmorna. Arbetet med källmaterialet framstår som klart meriterande i en tid när det allt oftare produceras doktorsavhandlingar i historia som inte bygger på något arkivmaterial alls, utan exempelvis endast baseras på tidskriftsmaterial eller bearbetningar. De teoretiska utgångspunkterna får ses som relevanta och kommer även till användning i den avslutande analysen, även om detta kunde ha skett i ännu större utsträckning. Den största bristen i avhandlingen, som dock inte ska ses som alltför allvarlig, är att det redovisade forskningsläget är för smalt och inte minst att det knappast följs upp i analyskapitlet.

Erik Wängmar